

XITOIY TILSHUNOSLIGIDA STILISTIKA VA LINGVOPOETIKA YO'NALISHLARINING SHAKLLANISHI

Dilafruz Sodiqova Azimjon qizi

TDSHU mustaqil izlanuvchi

dilafruzusmonova791@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xitoy tilshunoslik maktabining eng fundamental va o'ziga xos yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvopoetika va stilistikaning shakllanish tarixi, falsafiy ildizlari hamda zamonaviy tadqiqot metodlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda klassik xitoy tafakkuridagi Konfutsiy, Lyu Se va Van Bi qarashlaridan tortib, zamonaviy uslubshunos olimlar Vang Li, Chi Gong, Shen Dan hamda Xuan Govenlarning ilmiy yondashuvlari tizimlashtirilgan. Xitoy lingvopoetikasining o'ziga xos iyeroglifik (vizual-grafik) tabiati va tonal tizimi (Pintsze) g'arb an'analari bilan qiyosiy o'rganilgan hamda badiiy matnni tahlil qilishning 6 ta asosiy zamonaviy lingvopoetik metodi dalillangan.*

Kalit so'zlari. *Xiūcixué (ritorika), lingvopoetika, lisoniy tanlov falsafasi, "She'r ko'zi" (shīyǎn), Pintsze (tonlar tizimi), iyeroglif poetikasi, narratologiya, Tizimli funksional tilshunoslik.*

Badiiy matn barcha lisoniy sathlarni (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik, semantik) qamrab oluvchi murakkab va mukammal strukturaviy tuzilmadir. Zamonaviy xitoy tilshunoslik maktabi vakillari, xususan, Vang Sitsze (Wáng Xījīé)³¹ va Chjan Sin (Zhāng Xīn)³² tadqiqotlarida stilistika shunchaki ritorik bezaklar majmuyi emas, balki fundamental "**lisoniy tanlov falsafasi**" sifatida talqin etiladi³³. Matn — muallifning ichki irodasi, estetik ideali va axloqiy me'yorlarini aks ettiruvchi o'ziga xos kognitiv modeldir. Xitoy filologiyasida uslubshunoslik sohasi o'z ichiga beshta o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan terminologik tarmoqni qamrab oladi:

Xiūcixué (修辞学): Nutqni samimiylilik va mantiq asosida takomillashtirish, bezash san'ati (ritorika).

Wéntixué (文体学): Matn janrlari tabiati, ularning janriy xususiyatlarini tadqiq etish.

Fēnggéxué (风格学): Muallifning individual uslubi, o'ziga xos ijodiy mahorati tahlili.

³¹ 王希杰. 汉语修辞学 (Wáng Xījīé. Hànyǔ Xiūcixué / Xitoy tili ritorikasi). – 北京: Commercial Press, 2004. – B. 45-52.

³² 张新. 现代汉语文体学 (Zhāng Xīn. Xiàndài Hànyǔ Wéntixué / Zamonaviy xitoy tili stilistikasi). – 上海: Fudan University Press, 2011. – B. 112-118.

³³ 陈望道. 修辞学发凡 (Chén Wàngdào. Xiūcixué Fāfán / Ritorika asoslari). – 上海: Shanghai Century Publishing, 2001.

Cízhāngxué (词章学): Badiiy-filologik tahlil matnshunoslik filtri orqali.

Yǔtǐxué (语体学): Funksional nutq uslublarining lisoniy tabiati tadqiqi.

Xitoy tilshunosligida til va matnga ontologik yondashuv qadimgi klassik tafakkur bilan uzviy bogʻliq. Masalan, Konfutsiy oʻzining "Lun Yu" asarida til shaxsning ichki maʼnaviy qiyofasini aks ettiradi deb hisoblagan³⁴. Uning "soʻz oʻrnatish" (立言 — lìyán) va "nafosat hamda madaniyat" (文质 — wénzhì) konsepsiyasi til sirlarini belgilab berdi. Ushbu mezon koʻra, agar ichki tabiiy asos (jī) tashqi nafosatdan (wén) ustun kelsa — qoʻpolik, agar tashqi nafosat ichki asosdan oʻtib ketsa — yuzakilik paydo boʻladi. Mukammal lisoniy matn bu ikki qutbning simmetriyasidan tugʻiladi. Keyinchalik Van Bi va Lyu Se tomonidan "soʻz — obraz — maʼno" (言、象、意 — yán, xiàng, yì) uchligi tizimlashtirildi. Bu falsafiy uchlik badiiy ijodning fundamental asosi etib belgilandi. Shen Yuening "Toʻrt ton" (四声 — sìshēng) hamda "Toʻrt ohang va sakkiz nuqson" nazariyasi esa sheʼriyatda musiqiylik va fonetik unsurlarni matematik aniqlikda tartibga solish orqali xitoy lingvopoetikasining interdissiplinar tabiatini ochib berdi³⁵. Zamonaviy bosqichda xitoy lingvopoetika maktabini xalqaro andozalar va milliy anʼanalar sintezida rivojlantirgan yirik olimlar faoliyati alohida eʼtirofga

Vang Li (Wáng Lì) oʻzining soha "Qomus"i hisoblangan "*Hanyu Shilixue*" asarida qadimgi (*Gütishī*), klassik (*Jintishī*) sheʼr shakllarining qatʼiy qoidalarini (格律 *gélǜ*) ilk bor sof tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qildi³⁶. U tekis va egri tonlar (*ping-ze*), antiteza (*duìzhàng*) kabi poetik elementlarning lisoniy shakllanish mexanizmlarini matematik aniqlikda asosladi. Olim gʻarb grammatik qoidalarini xitoy tiliga koʻr-koʻrona koʻchirishga qarshi chiqib, "Maʼno nazorati" (意义控制说) va "Tabiiy ohangdorlik" (自然音律说) kabi lokal tahlil prinsiplarini yaratdi. U tilning strukturaviy moslashuvchanligini "Kaleydoskop" (万花筒) modeli orqali tushuntirdi.

Olima Shen Dan (Shēn Dān) badiiy matn stilistikasi va hikoya qilish texnikasini (narratologiya) integratsiyalash orqali soha metodologiyasini jahon darajasiga olib chiqdi va universal qoidalarni xitoy tilining oʻziga xos xususiyatlari prizmasidan tadqiq etdi³⁷.

³⁴ 《论语·雍也》(Lún Yǔ. Yōng Yě / Konfutsiy. Hikmatlar. Yong Ye bobi): “质胜文则野·文胜质则史·文质彬彬·然后君子”(Tabiiy asos nafosatdan ustun kelsa – qoʻpollik, nafosat tabiiy asosdan oʻtib ketsa – yuzakilik [matnshunoslik xatboshisi] kelib chiqadi. Nafosat va tabiiylik muvozanatlashgandagina komil insonga xos nutq shakllanadi).

³⁵ 沈约. 四声谱 (Shěn Yuē. Sìshēng Pǔ / Shen Yue. Toʻrt ton tizimi) // 顾之川. 中国古代语音与诗律 (Gu Zhichuan. Qadimgi Xitoy fonetikasi va sheʼriyat qoidalari). – 北京: Higher Education Press, 2018. – B. 67-72.

³⁶ 王力. 汉语诗律学 (Wáng Lì. Hànyǔ Shīlǜxué / Xitoy sheʼriyati metrikasi). – 上海: Shanghai New Knowledge Press, 1958 (Qayta nashr: 北京: Zhonghua Book Company, 2005). – B. 14-29.

³⁷ 申丹. 叙事学与文体学研究 (Shēn Dān. Xùshìxué yǔ Wéntǐxué Yánjiū / Narratologiya va uslubshunoslik tadqiqi). – 北京: Peking University Press, 2009. – B. 204-215.

Xitoy tilshunosligida badiiy matn uning yaxlitligi hamda statistik qonuniyatlari asosida o'zaro bir-birini to'ldiruvchi uchta yirik usul yordamida o'rganiladi:

Tahlil usuli	Qo'llanish obyekti va maqsadi	Estetik vazifasi
Yupian fenxi (语篇分析) — <i>Diskursiv tahlil</i>	Matni yaxlit struktura sifatida o'rganish; personajlar nutqi va kontekstual munosabatlar.	Alluziyalar (典故 - diǎngù) hamda tarixiy-madaniy qatlamlarni, matn osti yashirin ma'nosini ochish.
Yuliaoku fenxi (语料库分析) — <i>Korpus tahlili</i>	Katta hajmdagi elektron matnlarni kompyuter dasturlari yordamida statistik tahlil qilish.	Muallifning individual uslubiy "barmoq izlarini", so'zlar va obrazlar chastotasini obyektiv aniqlash.
Jingdu (精读) — <i>Eksegetik tahlil</i> <i>(Puxta o'qish)</i>	Matndagi har bir iyeroglif, yuklama, partikullar va tinish belgisini diqqat bilan sharhlash.	Iyeroglifning etimologik, vizual hamda tonal (alliteratsiya, assonans) effektlarini tubdan aniqlash.

Zamonaviy xitoy lingvopoetikasida metodologik aniqlikka erishish uchun M.A.K. Xallidey asos solgan "**Tizimli funksional tilshunoslik**" nazariyasiga (Van Shouyuan, Xuan Goven tadqiqotlari) tayanish an'anaga aylangan³⁸. Ushbu yondashuvda "shakl — bu ma'noning namoyon bo'lishidir" tamoyili ilgari suriladi. Shoirning ichki "psixologik manzarasi" (心理图景) quyidagi uchta funksional kategoriya orqali tahlil qilinadi:

1. **Tranzitivlik (及物性—jìwùxìng)**: Insonning dunyodan olgan tajribalarini "harakat", "holat" va "hissiyot" jarayonlari orqali tildagi in'ikosi.

³⁸ 王寿源. 系统功能语言学与诗学 (Wáng Shòuyuan. Xìtóng Gōngnéng Yǔyánxué yǔ Shīxué / Tizimli funksional tilshunoslik va poetika). — 广州: South China University of Technology Press, 2016. — B. 143-150.

2. **Mayl/Uslub (语态—Yǔtài):** Harakat ishtirokchilarining munosabati va muallif interpretatsiyasi.

3. **Qutbiylik (归一度 — guīyīdù):** Matndagi g'oyalarning tasdiq yoki inkor etilishi orqali ijodkor qat'iyati yoki ikkilanishlari tahlili.

Xitoy tilining iyeroglifik tabiati hamda tonal xususiyatlaridan kelib chiqib, zamonaviy uslubshunoslikda 6 ta asosiy lingvopoetik tahlil metodi ajratib ko'rsatiladi:

1. Vizual-grafik tahlil metodi (Iyeroglif poetikasi)

Xitoy iyerogliflari nafaqat tovush, balki tasvirdir. Matnda ma'lum bir kalit (radikal)ga ega iyerogliflarning to'planishi o'ziga xos vizual fon yaratadi. Masalan, daryo, ko'l, yomg'ir tasvirlanganda "suv" radikaliga (氵) ega 江 (jiāng), 河 (hé), 海 (hǎi) kabi iyerogliflarning qo'llanishi o'quvchida matni o'qishdan avvaloq vizual "namlik" va gidrologik atmosfera hissini uyg'otadi.

2. Fonetik-tonal tahlil metodi (Pintsze tizimi)

Tonal til tabiati tufayli she'riyatda ohangdoshlik "tekis" (平 - píng) va "egri" (仄 - zè) tonlarning ma'lum bir qat'iy qo'llanish asosida simmetrik almashishi orqali ta'minlanadi. Bu matnga musiqiylik va audial go'zallik baxsh etadi.

3. Leksik-semantik tahlil metodi ("She'r ko'zi")

Butun bir misra yoki she'rning ma'nosini ochib beruvchi, unga jon bag'ishlovchi eng asosiy kalit so'zni (ko'pincha fe'l yoki sifat) aniqlash metodidir. Tarixdagi shoir Tszyay Daoning oydin tundagi ibodatxona eshigini "itarmoq" (推) emas, balki "taqillatmoq" (敲 - qiāo) so'zi orqali ifodalashi, tun sukunatidagi tovush effektini lingvopoetik jihatdan tiriltirib, she'rning "ko'zi"ga aylangan.

4. Sintaktik-parallelizm tahlili (Dui-ju tizimi)

Gaplarning grammatik va semantik simmetriyasini o'rganadi. Birinchi qatordagi har bir so'z turkumi va ma'nosi ikkinchi qatordagi mos birliklarga muvofiq kelishi shart. Masalan:

- *Osmon (天 - ot) \rightarrow Yer (地 - ot)*
- *Yomg'ir (雨 - ot) \rightarrow Shamol (风 - ot)*

Bu tizim koinotdagi In va Yan muvozanatining til strukturasiidagi aksidir.

5. Intertekstual tahlil metodi (Alluziya va iqtibos tahlili)

Matndagi ma'lum bir ibora yoki lisoniy obraz ortida yotgan tarixiy-madaniy qatlamlarni aniqlaydi. Masalan, matndagi "Shaftoli gullari manbai" (桃花源) iborasi shunchaki bog' emas, qadimiy matnlarga ishora qiluvchi "utopiya", "baxtli makon" ramzi ekanligini ochib beradi.

6. Kognitiv-metaforik tahlil metodi

Inson tafakkuridagi tushunchalarning tilga ko'chishini ("Vaqt — bu suv", "Hayot — bu tush") tadqiq etadi. Shoir Su Shi ijodidagi inson umrining o'tkinchiligi "qor ustidagi turna izi" (雪泥鸿爪) metaforasi orqali lisoniy shakllantirilgan.

Xulosa. G'arb she'riyati ko'proq voqelikni bayon va hikoya qilishga (*shù*) yo'naltirilgan bo'lsa, xitoy she'riyati asosiy e'tiborni falsafiy asosi "Buyuk timsol shaklsizdir" g'oyasiga tayanuvchi **obraz-timsollarga (意象 — yìxiàng)** qaratadi. Xitoy lingvopoetika va uslubshunoslik maktabining o'ziga xosligi shundaki, u badiiy matnni shunchaki mavhum "matn osti" ma'nolari darajasida subyektiv tahlil qilmaydi. Balki o'sha estetik ma'noni yuzaga keltirgan konkret til birliklarining statistik, vizual, tonal hamda funksional tabiatini zamonaviy lisoniy strukturalar (meta-funksiyalar) orqali matematik aniqlikda va tizimli butunlikda yoritib beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Halliday, M.A.K., & Matthiessen, C.M.I.M. An Introduction to Functional Grammar (4th ed.). – London: Routledge, 2014. – 786 p.
2. Shen Dan. Literary Stylistics and Narrative Theory: A Co-textual and Contextual Approach. – London & New York: Routledge, 2014. – 232 p.
3. 陈望道. 修辞学发凡 (Chén Wàngdào. Xiūcíxué Fāfán). – 上海: 上海世纪出版集团 (Shanghai Century Publishing Group), 2001. – 418 b.
4. 黄国文. 语篇分析的理论与实践 (Huáng Guówén. Yǔpiān Fēnxī de Lǐlùn yǔ Shíjiàn). – 上海: 上海外语教育出版社 (Shanghai Foreign Language Education Press), 2002. – 324 b.